

Marko Nenonen

Paholaisen salaliitto

♦♦♦

NOITAVAINOJEN VUOSISADAT

Atena

Tekstin- ja tiedonlouhinta kielletty.
Text and data mining prohibited.

© Marko Nenonen ja Atena / Kustannusosakeyhtiö Otava 2026

Jyväskylä

Tekstin- ja tiedonlouhinta kielletty

ISBN 978-951-1-52319-2

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2026

Sisällys

Saatteeksi noitavainojen maailmasta • 7

Mitä ovat noituus ja magia • 9

Noitavainot ja nykyajan vainot 9 • Seitsemän asiaa noituudesta ja magiasta
10 • Hänen teoksensa 12-osainen kolmas osa 26

Pahan voima • 29

Alkemisti ja rahapajan johtaja 29 • Noituudella on monta sanaa 31 • Mitkä olivat luomisen sanat 33 • Nunna oksensi Paholaisen sopimuksen 36 • Pappi ja naistenmies 39 • Enkä tiedä jos se tulee mitä minä sanon 42 • Taru sormusten herrasta 44 • Kuka tahansa 46

Ideologisen rikoksen synty • 49

Äärimmäisen pahan synty 49 • Uudenlaisen noituuden viisi kohtaa 51 • Kävelen noitasapattiin 54 • He ostivat mustan kananpojan torstai-iltana 55 • Noituuden todellisuus – psykiatrin näkemys 58 • Mies joka muuttui zombiksi 60 • Käärme ja sateenkaari 62 • Noituus ja Haitin orjakapina 65

Salaliitto rikoksena • 69

Vain noidat osasivat lentää 69 • Kolmen asian piti muuttua 70 • Miten todistaa että lennät 72 • Maailmanloppu oli lähellä 74 • Kaikki alkoi Savoijin ruhtinaskunnasta 78 • Noidat kokoontuivat synagogassa 80 • Olisiko noitateoria voinut jäädä syntymättä? 83 • Punatukkainen mies noitasapatissa 85 • Palkkio oli 300 kultaista florinia 88 • Siellä missä oli paras viini 89 • Kilkennyn pormestarin äiti 92 • Kiihkomielinen piispa suututti kaikki 95 • Inkvisitio – paavin poliisivoima 97 • Kovin vapain ottein 100 • Miksi verikosto hiipui 102 • Inkvisition sääntöjen suuri viisaus 104 • Miksi salaliitto oli totta 106 • Looginen mutta väärä syy 109

Me olemme kaikki roomalaisia • 113

Ritarit murhasivat inkvisiittorin 113 • Kuningas pahoinpiteli paavin 116 • Mykkä härkä 118 • Paholainen sai enemmän tilaa 121 • Impotenssi oli noitien syytä 124 • Harkitsevan työntekijän kuokalla 126 • Vaino syntyy vieraudesta 129 • Salaliittolaisen stereotypia 131 • Keisari rajoitti juutalaisvainoja 134 •

Ensimmäinen vamppi 137 • Kuinka syödä ihminen sisältäpäin 141 • Voima ihmisen verestä 142 • Aatamin toinen vaimo 146 • Hyvätkin naiset lensivät 148 • Rauni tuli Pohjolan emännäksi 151 • Hänellä ei ollut shamaanirumpua 152 • Me kaikki olemme roomalaisia 154 • Enkeleillä ei ollut siipiä 157 • Sen täytyi tapahtua ennen Paratiisin tuhoa 159 • Hevosella ei lennetty noitasapattiin 161 • Lentäjien suojelepyhimys 165 • Musta ja valkoinen joutsen 168

Noitavainojen maantiede • 171

Kaksi paradoksia 171 • Miksi vainot levisivät 173 • Rikkaiden suuret riidat 175 • Noitavainojen neljä aaltoa 178 • Oliko Venäjä erilainen 180 • Maantieteeseen kaksi rajaa 183 • Noitien maa: Lichtenstein 184 • Opillisen viisastelun perinne 186 • Miksi Skotlanti mutta ei Englanti 188 • Kaksi ammattituomaria 189 • Noitienmetsästäjä Englannissa 192 • Skotlannissa kaikki meni toisin 194 • Jäämeren rannalla 196 • Mikä tahansa syy 198

Keitä noidat olivat • 203

Kun tarina vie harhaan 203 • Täällä on leijonia 222 • Naisten vainot 224 • Noitavaimo ja neitsytäiti 235 • Pakanallisen noitakultin teoria 237 • Pimeyden paradigma 242 • Noitavainojen psykologia 245 • Köyhyyden paradigma 258 • Syntipukki 261

Oikeudenkäyntien synty • 269

Nobel-palkittujen noitateoria 269 • Kuin piru Raamattua 275 • Neljäkymmentä sivua pitkä laki noituudesta 278 • Kymmenen käskyn kaksi versiota 281 • Uskonto – uusi ilmiö historiassa 284 • Salaliiton ydin: todisteiden noidankehä 287

Miksi vainot syntyivät • 291

Syy ei ollut noidat eikä noituus 291 • Miksi vainoja ei syntynyt 300

Miksi noitavainot loppuivat • 305

Epäilyn pitkät juuret 305 • Kirja koski humalan viljelyä 308 • Noitasapatin presidentti 310 • Hän poltti vuohen takassaan 313 • Ammattimaisen taikojan toimenkielto 317 • Newtonin okkultistinen painovoima 320 • Hän katui ettei ollut tehokkaampi 322 • Noitavainojen tilinpäätös 325

Kiitokset • 331

Tärkeimmät lähteet ja keskeinen kirjallisuus • 333

Saatteeksi noitavainojen maailmasta

Tämä ei ole kirja vain noidista, vaan myös siitä, miten joukkovainot syntyvät. Vainot ovat historiassa tavallisia, ja suurimmissa vainoissa on tapettu miljoonia ihmisiä. Syynä ovat olleet valtataistelut sekä uskonnolliset ja ideologiset aatteet, mukaan lukien kansallisen ja etnisen puhtauden vaatimukset. Euroopan noitavainoissa ei poltettu likikään miljoonaa, mutta noitavainojen aika oli yli kolmesataavuotinen. Vainot levisivät ympäri Eurooppaa, välillä sammuiivat siellä ja syttyivät täällä ja sitten taas levisivät toisaalle, vaikka olivat jostakin muualta jo loppuneet.

Tässä teoksessa selvitetään, miksi noitavainot syntyivät. Selitys on uusi. Jo aikaisemmissa töissäni saatoin epäillä vanhoja selityksiä, kuten jotkut muutkin ovat tehneet. Ne eivät voi pitää paikkaansa syistä, jotka tässä lyhyesti esitän.

Tämä kirja syntyi siksi, että uudenlaiset selitykset alkoivat hahmottua – tosin vasta kirjoittajan urani melko myöhäisissä vaiheissa. Tämän kirjan ajatus on ollut työpöydän kulmalla melkein päkymmentä vuotta.

Lähtökohtani kuuluvat tutkimussuuntaan, jota on kutsuttu noitavainotutkimuksen »revisionistiseksi suunnaksi» ja johon siis joidenkin muiden lailla olen kuulunut. Revisionistisella lähtökohdalla on tarkoitettu koko ilmiön uudelleen arviointia. Luonnehdinnat revisionismista ovat olleet myönteisen sävyisiä, joten tutkijan onneksi se ei voine tarkoittaa harhaoppeja.

Noituus tarkoitti erilaisia asioita eri yhteyksissä. Se on jäänyt liian vähälle huomiolle. Tärkein ajatus on se, että noitavainot eivät selity noituudesta eivätkä noitien teoista. Kysymys on vainoista ja vainojen dynamiikasta.

Joukkovainojen anatomia on avain noitavainojen anatomiaan. Monet noitavainojen piirteet ovat tyypillisiä historian ja nykyajan vainoille. Yksi niistä on se, että joukkovainot romuttavat nopeasti turvallisen ja toimivan yhteiskunnan.

Joukkovainoja on ollut useita myös 2000-luvulla. Kenties pahimmat, joskin kaiketi vähiten tunnetut, ovat olleet ja tätä kirjoitettaessa yhä jatkuvat joissakin Afrikan maissa.

Maailmassa on suuri määrä ongelmia ja vääryyksiä mutta vain vainoajat tarvitsevat maailman kauhukuvia. Muille on tärkeää rakentaa optimismia, luottamusta ja tulevaisuuden uskoa. Niin paradoksaalista kuin se onkin, juuri noitavainojen vuosisadoilla kasvoi usko siihen, että maailmaa voidaan parantaa.

Tampereella, suomalaisen kalenterin kynttilänpäivänä 2026

MARKO NENONEN

Mitä ovat noituus ja magia

Noitavainot ja nykyajan vainot

Yksi suuri virhe noitavainojen selityksissä on yksinkertainen. Monet selittäjät eivät ota huomioon sitä, mitä noituus oli ja mitä sillä milloinkin tarkoitettiin. Kuvitelmat siitä, keitä syytetyt olivat ja mitä he tekivät, on niin ikään ollut väärä.

Nykyinen käsite »noituus» syntyi niiden päissä, jotka aikanaan loivat noitateorioita. Uudet noitateoriat syntyivät 1400-luvulla keskiajan jälkeen uuden ajan alussa. Teorian loivat oppineet inkviisiittorit, pappismiehet ja teologit. Kirkonmiesten uudesta noituiden määritelmästä tuli myöhemmin itsestään selvä myös monille tutkijoille, jotka tyytyivät teologien luomaan kuvaan siitä, mitä noituus oli.

Aikalaisilla oli oma käsityksensä magiasta, noituudesta ja taikuidesta. Ne pitivät sisällään erilaisia asioita ja niitä käsiteltiin oikeudessa eri tavalla. Tutkijoita ei aina ole kiinnostanut noituudessa muu kuin uusi noitateoria. Jotkut ovat kokonaan sivuuttaneet vanhan, arkaaisen magian ja taikauskon. Yksi kuuluisimmista, Hugh Trevor-Roper, Cambridgessa ja Oxfordissa tutkinut ja opettanut historioitsija, nimitti kansanomaisia noita- ja taikajuttuja

alkeellisiksi kylähullutuksiksi, joita antropologit löytävät kaikilta aikakausilta kaikkialta.

Trevor-Roperia eivät kansanomaisuudet kiinnostaneet. Hän tutki oppineiden luomaa noitateoriaa ja selitti sillä noitavainot.

Mitä olivat magia, noituus ja taikuus tai mitä ne kenties yhä ovat? Entäpä, jos noitavainoja ei synnyttänytkään noituus? Aihetta on saateltava yhdellä huomautuksella. Käytämme yleisesti käsitettä »noitavainot», vaikka tuonnempana selviää, että noituuden, taikuuden ja magian uskomusten vuoksi syntyi erilaisia oikeudenkäyn-
tejä. Vain jotkut niistä kasvoivat suuriksi vainoaalloiksi.

Saksalainen Lyndal Roper kirjoittaa, että

noitaoikeudenkäynnit ilmentävät kaikkea sitä outoa ja järjenvas-
taista, joka erottaa meidät menneisyydestä.

Ilmiö on outo, todellakin. Usko noituuteen ei johda noitavainoihin. Sellaiseen tarvittiin paljon muuta. Jos noituuden asiat ovatkin vie-
raita, vainot ovat tuttuja omaltakin aikakaudeltamme. Se, miten ja miksi noituudesta syytettyjen ihmisten joukkovainot syntyivät, on tämän teoksen aihe. Oikeudenkäynnit kasvoivat monin paikoin mielettömäksi hulluudeksi. Keskittyminen noitavainojen erityis-
piirteisiin ei tässä salli paneutua yleisesti joukkovainoihin. Yhtä ja toista joukkovainojen tyyppillisistä piirteistä voidaan silti löytää. Nykyaikaa koskevat johtopäätökset jäävät lukijan tehtäväksi.

Seitsemän asiaa noituudesta ja magiasta

Elämänviisauden kannalta on paradoksaalista, että monet tärkeim-
mät asiat elämässä ovat vaikeasti määriteltävissä. Mitä ovat taide, rakkaus, onni, kauneus, uskonto tai tiedekään, kas siinä kysymyk-
siä! Entä mitä ovat noituus ja magia? Noituus on osa maagisia usko-
muksia sekä magian ja uskontojen historiaa. Magiaa voidaan kuvata
seitsemällä erilaisella piirteellä, joskin luokittelu on vain havainnol-
listava. Keskeiset piirteet voisi järjestää toisinkin. Asiaan se ei vai-
kuttaisi.

Ensimmäinen: ajatus vieraudesta ja toiseudesta

Sana magia tulee latinan kautta kreikan kielen sanasta *mageia*. Kreikan kieleen sana tuli idästä, Persiasta. Tällä sanalla kreikkalaiset tarkoittivat riittejä ja seremonioita, joita Persiassa *magus*-sanalla kutsuttu henkilö johti. Magus oli papillisen säädyn jäsen Persian valtakunnassa, ei Kreikassa. Magukset johtivat uskonnollisia seremonioita ja ennustivat tähdistä.

Tämä on sattuva seikka. Kreikkalaisten kielenkäytössä magia tuli tarkoittamaan ennen kaikkea vieraan kansan, lähinnä naapureina eläneiden persialaisten, uskontoa ja tapoja. Toiseuden ja vierauden ajatus on rakentunut jo magia-sanan sisään. Se kertoo, että on olemassa oma uskonto ja sen mukaiset riitit ja rituaalit, ja on olemassa vieraiden, toisenlaisten ihmisten, uskontoja ja menoja. Tuttuuden ja vierauden rajapyykki on magian käsitteessä. Vieraiden magialla ja uskonnolla on vierauden leima.

Persialaisen papiston harjoittamat kultit tuskin tarkoittivat magiaa sellaisena kuin sen ymmärrämme tai mitä edes muinaiset kreikkalaiset sillä ymmärsivät. Kyse lienee ollut erilaisista uskonnon kulteista, sanoo Jan N. Bremmer magiakäsitteen syntyä koskevassa artikkelissaan. Monet klassisen Kreikan filosofit, näytelmäkirjailijat sekä aikansa historioitsija Herodotos tarkoittivat *magoi*-sanalla vieraiden kulttien harjoittajia. He saattoivat tarkoittaa myös huijareita ja puoskareita.

Toiseuden vierastaminen, epäluulo, voi elää myös monissa nykykielten sanoissa. Englannin kielen sana *ghost*, haamu, on samaa alkuperää kuin sana *guest*, vieras. Sanan alkuperä on indoeurooppalaisessa sanassa **ghostis*. Viidentuhannen vuoden takainen indoeurooppalainen protokieli vaikuttaa nykyaikana, vaikka sitä ei tunneta. Vieraitaan ei aina tunnekaan. Latinan kielessä on sana *hospes*, joka tarkoittaa isäntää ja hyvää vierasta sekä sana *hostis*, joka tarkoittaa muukalaista ja vihollista, voivat pohjautua samaan indoeurooppalaisen kielen sanaan. Näin kertoo Laura Spinney teoksessaan *Proto – How One Ancient Language Went Global*.

Käsitteillä »taikausko» ja »taikuus» on erilainen alkuperä. Roo-

malaisten *superstitio* tarkoitti taikauskoisuutta tai herkkäuskoisuutta. Se on latinaa ja on magia-sanaa nuorempi. Sana saattaa viitata kreikan sanaan *deisdaimonia*, mikä voi tarkoittaa myös jotakuinkin sellaista kuin henkien tai demonien pelkoa. Taikuuden toimiksi on uskottu kaiketi aina mitä tahansa.

Noitaoikeudenkäynneissä puhuttiin usein Paholaisesta. Kirjoitetaanko Paholainen isolla vai pienellä alkukirjaimella, on sekä kielioppiasia että makuasia. Sen voi kirjoittaa isolla alkukirjaimella, koska kuten monet muutkin mytologian sankarit ja epäsanakarit, se – vai hän? – on persoonallinen olento, jolla on nimi. Niiden piirteet ovat yksilöllisiä. Magian uskomuksissa on hyviä ja huonoja henkiä. Ennen noitavainoja eurooppalaisetkaan eivät yhdistäneet niitä yleisesti Paholaiseen. Henget olivat tärkeitä ihmisille. Ihmisen onni riippui paljon siitä, kuinka hän tuli toimeen henkien kanssa. Henkien loukkaaminen vaati kovaa luonnetta, sillä se toi harmeja ja oli jopa kohtalokasta.

Kristinuskossa paholaiskuvasta tuli tärkein vierautta, toiseutta, määräävä seikka. »Taipumus liittyy viholliseen demonisia piirteitä on ominainen lähes jokaiselle kristilliselle kulttuurille», kirjoittaa Ukrainan noitaoikeudenkäyntejä tutkinut Kateryna Dysa. Hän jatkaa, että »toiseuden demonisointi näkyy siinä, että Paholainen ja demonit kuvataan usein toismaalaisiksi».

Paholainen on Jumalan pirullinen vastustaja, mutta käsitykset vastustajasta ovat vaihdelleet. Uudessa testamentissa Paholainen on korostunut kaiken pahan ja kristikunnan vastustajana enemmän kuin Vanhassa testamentissa ja sen tulkinnoissa. Keskiajan viimeisinä vuosisatoina Uuden testamentin merkitys kasvoi ja kuva Paholaisesta muuttui. Paholaisen käsite tuli kristinuskoon lähinnä juutalaisuudesta ja juutalais-heprealaisesta perinteestä. Käsitteellä on silti vielä pidempi historia, ja pahoja henkiä tunnetaan kaikkialta. Kaiken hyvän vastustajana Paholainen tunnetaan myös islamin uskonnossa.

Noitavainoissa kristinuskon paholaiskuvasta tuli keskeinen. Niin vähemmän rakas kuin tämä pahan päämies onkin, hänellä oli monta

nimeä. Useilla kielillä Paholaista kutsutaan myös Saatanaksi, Luciferiksi tai Belsebubiksi.

Ajatus vieraudesta ja toiseudesta on yksi magian kaikkein keskeisimmistä piirteistä. Magiassa hallitsevat voimat, jotka ovat erilaisia kuin mitä on käytössämme tässä maailmassa, mikä se tämä maailma onkaan. Kuusi muutakin yleistä seikkaa kuvaa magiaa riippumatta uskomusten ja menojen tavattomasta moninaisuudesta eri aikoina ja eri kulttuureissa. Monet piirteet ovat seurausta magiaan kuuluvasta vierauden ja toiseuden ajatuksesta.

Toinen: henkien maailmat

Magiassa erilaiset maailmat ovat mahdollisia ja ne voivat olla yhtä aikaa tosia. Tämä on toinen keskeinen seikka magian ymmärtämisessä mutta myös kaksijakoinen ja sekava asia. Vaikka maagisissa katsomuksissa ihminen on osa henkien maailmaa, henget elävät toisissa maailmoissa. Myös vainajien hengillä on sijansa jossakin. Erilaisissa maailmoissa vaikuttavat erilaiset voimat. Tämä on jollakin tavalla selvää.

Vaikeampi on hahmottaa sitä, että jonkin maagisen katsomuksen, »magian», omassakin piirissä ilmiöt jakautuvat tuttuihin ja vieraisiin. Toiseus ei ole vain jotakin, mikä on oman maagisen maailman ulkopuolella. Myös oman piirin magiassa on vieraannuttavia piirteitä. Siinäkin toimii jokin toisenlainen voima. Kaksi erilaista vierauden tasoa merkitsevät, että magian toiseuteen kuuluu alinomainen ja ylitsekäyvä limittäisyys ja päällekkäisyys. Erilaiset maailmat ovat mahdollisia yhtä aikaa. Ilmeisiäkään ristiriitoja ei nähdä ristiriitaisuuksina, koska ne ovat jostakin erilaisesta maailmasta, jota hallitsevat erilaiset voimat.

Henget ovat erilaisten maailmojen olijoita ja niiden asukkaita. Henkien uskottiin vaikuttavan erilaisissa maailmoissa mutta myös liikkuvan niiden välillä, kuten kuoleman tai sielujen valtakunnan ja ihmisten valtakunnan välillä. Tällainen kulkeminen oli sielun lentämistä tai jotakin muuta kuin fyysistä liikettä. Fyysinen maailma ei rajoittanut henkiä.

Nykyajan ihmisille tunnetuimpia henkien maailmoja elää shamanistisissa uskomuksissa. Monista kulttuureista tunnetaan uskomuksia ja tapoja, jotka muistuttavat shamanismia. Italialainen historioitsija Carlo Ginzburg on tukenut näkemystä, että shamanismi tai sen kaltainen uskomusjärjestelmä on ollut yleinen eri kulttuureissa, vaikka asiaa on kutsuttu eri nimillä. Teoksessaan *Ecstasies* hän tutkii uskomusten ekstaasinomaisia piirteitä, jotka liittyvät myös shamanismiin. Kun shamaani kiihkeän tanssin, laulun ja rummutuksen jälkeen lankesi loveen, kuten suomalaisessa perinteessä sanottiin, hänen sielunsa matkasi Manalaan. Siellä asuvat kuolleiden henget. Ginzburgin ajattelussa shamanismista tulee yksi yleinen kantauskonto. Hänen näkemystään eivät kaikki jaa, eikä kysymys ole tässä tärkeä. Shamaaneja syytettiin noitaioikeudenkäynneissä harvoin.

Hyvät ja pahat henget tunnetaan kaikkialta maailman kulttuureista ja niin kaukaa menneisyydestä kuin ylipäänsä on tietoja ihmisen kulttuureista. Henget välittivät meidän maailmamme ja sen jonkin toisen, meille tavoittamattoman ja vieraan maailman välistä yhteyttä. Niin uskottiin.

Vainajien henget olivat jokapäiväisessä elämässä tärkeämpiä kuin jumalat. Jumalat olivat kaukana ja vieraita. Miten ne milloinkin vaikuttivat ihmisen elämään, oli arvoituksellista. Vainajien henkien kanssa elettiin ikään kuin lähempänä. Haudatkin olivat omilla mailla. Vainajia muisteltiin ja palvottiin käytännöllisten askareiden yhteydessä. Vainajia oli varottava suututtamasta yhtä lailla kuin muitakin henkiä.

Henkiin liittyvät uskomukset voivat olla keskenään ristiriitaisia samassakin yhteisössä. Sitä ei pidä hämmästellä. Myös kristinuskossa Jumala ja hänen poikansa, pojan äidistä puhumattakaan, sekä Paholainen ja muut henget ja enkelit ymmärretään monella tavalla. Niistä ei ole Raamatussa mitään yksiselitteistä esitystä, ja teologit riitelevät tulkinnoista. Magiassa on olemassa vähäisempiä henkiä ja demoneita, ja on olemassa mahdolltaan suuria henkiä, jumaliakin.

Suurin henki, jokin jumala tai jumaluus, on ikivanha ajatus. Silti se, että olisi pelkästään yksi oikea jumala, on vain reilut 2 600 vuotta vanha ajatus ja syntyi eräänlaisesta valtiosopimuksesta, jota Ville Mäkipelto, Juha Pakkala ja Raimo Hakola esittelevät kirjassaan *Jumalan synty*. Kirjoittajat ovat teologian tohtoreita ja Raamatun selitysoopin eli eksegetiikan tunnustettuja tutkijoita. Hakola on myös Suomen evankelisluterilaisen kirkon pappi.

Sana »henki» on nykyisessä merkityksessään huono sana niille voimille, joita magiassa hengillä voidaan tarkoittaa. Kyse ei ole pelkästään henkisistä olennoista vaan myös voimista ja vaikutussuh-teista. Myyteissä jumaluus voidaan kuvata suureksi hahmottomaksi voimaksi, maailman hengeksi tai luojahengeksi. Kenties se voitaisiin joskus ymmärtää myös joksikin energiaksi. Hengistä korkeimpia ovat jumalat tai se yksi suuri ja ainoa Jumala. Myyteissä ja tarinoissa, jotka eivät liity juutalaisuskoon, kristinuskoon tai islaminuskoon, jumalat eivät useinkaan ole sillä tavalla kaikkivaltaita ja kaikkivoipia kuin näissä uskonnoissa.

Myyttien jumalat eivät ole olleet aina viattomiakaan tai edes pyhiä. Jumalat voidaan kuvata suuriksi ja voimakkaiksi yhtä lailla kuin petollisiksi ja kavaliksi. Myyttien kertomuksissa niillä on inhimilliset piirteensä ja heikkoutensa. Ne voivat erehtyä, riidellä ja töpöksiiä. Mitään sellaista ei saata esittää kristinuskon tai islamin Jumalasta. Vähemmästäkin on pantu ihmisiä hengiltä.

Aina ei ole selvää, pitäisikö henki ymmärtää persoonallisena voimana vai jonakin luontoon, olevaiseen ja maailmankaikkeuteen kuuluvana voimana. Tällaisella voimalla on ikään kuin toimijuus. Näin voisi sanoa nykyaikaista sosiologiaa mukaellen, tosin kenties perin omavaltaisesti. Toimijuuden voima synnyttää olemista ja tekoja siinä kuin jumalat ja ihminenkin.

Oikeudenkäynneissä syytettiin joskus sellaisista toimista, joita nykyaikana on kutsuttu ritualistiseksi tai demoniseksi magiaksi. Jotkut piirteet on kuvattu ikään kuin spiritualistiseksi magiaksi tai spiritualismiksi. Nimityksillä ei ole selkeää merkitystä. Ritualistinen magia perustui paljossa juutalais-heprealaiseen traditioon

ja kristinuskon myytteihin. Se oli osa oppinutta kulttuuria, toisin kuin kansanomaisen taikausko. Rituaalinen magia oli pääosan keskiaikaa sallittu, vaikka se tuntui epäilyttävältä. Sitä harjoittivat myös munkit ja papit. Tällaisen magian tarkoitus oli hallita henkiä ja hankkia niiden voimia omaan käyttöön. Hallitsijat palkkasivat oppineita maagikkoja ennustajiksi, koska maagikot tunsivat tähtien liikkeet ja osasivat lukea niistä tulevaisuutta.

Spiritualismin mielikuvia hallitsevat 1800-luvulla melkein kuin muotiin tulleet spirituaaliset istunnot, joissa lumottiin henkiä ilmestymään. Noitavainojenkin vuosisatoina kerrottiin, että henki oli tullut, puhunut, käsenyt ja komentanut tai ilmoittanut jostakin. Henget saattoivat ääneen moittia jumalattomasta elämästä ja kehoittivat parannukseen.

Kolmas: sielu-usko eli animistinen maailma

Henkiusko, animismi, on magian yleinen periaate. Kenties jo aikoja sitten eri kansojen uskonnoissa kaikella luonnolla ja olevalla uskottiin olevan henki tai sielu. Kaikki oleva ja luonto olivat samanlaatuisia. Animismi käännetään joskus suomeksi sanalla sielu-usko, mutta henki ja sielu eivät välttämättä tarkoita samaa. Hengellä, erotukseksi ihmisen sielusta, voidaan tarkoittaa myös jotakin maailman kosmista elementtiä. Henkinen olemus, sielu tai henki, on paitsi ihmisillä myös luonnon esineillä ja asioilla, taivaan ilmiöt ja taivaankappaleet mukaan lukien. Se ei ole vain elävillä ilmiöillä, kuten puilla ja kasveilla, vaan myös esimerkiksi kallioilla tai niiden erikoisilla muodoilla tai maiseman, jokien ja järvien tunnistettavilla kohdilla.

Ikiaikoja sitten ihminen on ehkä nähnyt ympäröivän maailmansa samalla tavalla henkisenä kuin on kokenut itsekin olevansa. Ihmisen mielessä on asioita, joita ei voi koskea ja jotka eivät näy eikä niihin voi tarttua. Silti ne tuntuvat ja näkyvät unissa ja mielikuvissa, ja joillekin käy joskus niin, että niitä on vaikea erottaa muusta, mitä on ja tapahtuu. Tällaisen katsomuksen on täytynyt olla olemassa viimeistään siinä vaiheessa, kun ihminen on alkanut tehdä merkkejä, kuvioita ja piirroksia eli sanalla sanoen viestejä, tarinoita ja taidetta.

Animismi on yksi seikka, joka on saanut jotkut ajattelemaan, että kaikilla uskonnoilla on sama alkuperä. Alkuperä olisi usko kaiken sielullisuuteen tai henkisyYTEEN. Tätä näkökohtaa kehitti painavasti Edward Taylor, isobritannialainen kulttuuritutkija teoksessaan *Primitive Culture*, joka on jo vuodelta 1871. Jotkut tutkijat ovat korostaneet mystisten kokemusten, kuten näkyjen ja unien, merkitystä uskonnon alkuperänä. Sielu-usko tarkoitti sielun riippumattomuutta. Sielu saattoi toimia itsenäisesti. Iät ja ajat on uskottu, että ihmisen sielu voi irrota ruumiistaan ja lentää omana itsenään.

Yksi viimeisistä maagikoista, Tommaso Campanella, loi hienostuneita teorioita, jotka ajatukseltaan olivat sielu-uskon mukaisia. Hän eli noitavainojen aikaan ja kirjoitti kirjaimellisesti henkimaailman asioista. Campanella oli aikansa oppineimpia miehiä. Hän syntyi köyhiin oloihin aivan eteläisimmässä nykyisen Italian kengänpohjassa Stilossa vuonna 1568. Hän kuoli Pariisissa 70-vuotiaana.

Campanella oli dominikaaniveli, jonka elämänvaiheissa riitti käänteitä. Hän joutui Rooman inkvisition tuomittavaksi, koska opetti kreikkalaisen filosofin Aristoteleen oppeja vastaan. Se ei enää tuolloin ollut tapana, koska Tuomas Akvinolainen oli uudistanut teologiset opit 1200-luvulla. Tuomas Akvinolainen esiintyy tässä kirjassa vielä jonkun kerran, kun hänen enkelioipistaan ja lentämisestä kerrotaan.

Toisinajattelunsa vuoksi Campanella joutui muutamaksi vuodeksi vankilaan. Kun hän vapautui, hän joutui kahta suurempaan pulaan. Uskonnollisten mielikuvien innoittamana hän ryhtyi perustamaan sosialistista utopiavaltakuntaa synnyinkaupunkiinsa. Aluetta silloin hallinneet espanjalaiset tulkitsivat aiheet kapinaksi ja kaatoivat suunnitelmat alkuunsa. Campanella joutui jälleen vangiksi. Vankeudesta tuli pitkä, 27-vuotinen. Häntä kidutettiin toistuvasti ja pahasti, ja kidutus teki hänestä ramman loppuelämäkseen. Campanellaa koskevasta tutkimuksesta ovat kertoneet muiden muassa Germana Ernst ja John Callow.

Lopulta Tommaso Campanella pääsi vapaaksi ja ryhtyi vielä työskentelemään paavi Urbanus VIII:n hyväksi. Tämä paavi oli se

paavi, joka loukkaantui Galileo Galilein kirjoittamasta tutkielmasta, jossa puolustettiin tähtitaivaan aurinkokeskeistä järjestelmää. Miksi paavi pyysi Campanellaa avustajakseen? Syy oli vakava. Paavi uskoi poliittisten vastustajiensa päässeen niskan päälle. He olivat ennustaneet ja äänekkäästi julistivat, että taivaan pimennykset 1620-luvun lopulla olisivat merkki paavin kuolemasta. Auringon- ja kuunpimennyksiä tuli ja meni, mutta Campanellan magia pelasti paavin. Tähtien tuomaa kohtaloa ei tavallisesti uskottu voitavan välttää, mutta Campanella tiesi toisin. Sen, joka halusi käydä tähtien ennustamaa vastaan, oli sulkeuduttava suojaansa ja turvalliseen huoneeseen. Kaikkea ulkopuolista yhteyttä oli vältettävä, koska ulkopuolella liikkui kaikki se, mikä kantoi ja välitti tähtien vaikutusta.

Pelkästään itsensä eristäminen ei riittänyt. Huoneen sisäilma oli puhdistettava tuoksuvilla suitsukkeilla sekä yrteillä ja aromaattisella puulla. Lisäksi oli syytettävä seitsemän kynttilää, jotka edustivat aurinkoa ja kuuta sekä tuolloin tunnettua viittä vierasta planeettaa, Merkuriusta, Venusta, Marsia, Jupiteria ja Saturnusta.

Näin Campanella oli tehnyt ystävänsä paavi Urbanus VIII:n kanssa. Campanella kertoi asiasta teoksessaan, jonka nimen voi kääntää suomeksi »Kuinka välttää tähtien määräämä kohtalo» (*De siderali fato vitando*). Teos valmistui seuraavana vuonna. Tommaso Campanella sai kaiken vapautensa takaisin. Hän työskenteli vielä muutama vuoden paavin astrologina eli ennustajana ja perusti Roomaan opiston, jossa koulutettiin lähetyssaarnaajia.

Tommaso Campanella kirjoitti monet teoksensa vankeudessa. Niiden teemoista nostetaan tässä vain kysymys henkisyyden luonteesta. Kaikella olemisella, myös esineillä ja luonnonmuodoilla, on henkinen olemus. Kullakin olemisen muodolla oli ominainen tietoisuutensa. Eivät vain ihmiset ja eläimet vaan myös kasvit, taivaankappaleet, jopa kivet ja kalliot, olivat henkisen olevaisen osa. Niillä oli olevaiselle kuuluva, joskin eri asioille erilainen henkinen elementti. Kaikki oliot ja kaikki oleva pyrkivät säilyttämään olemisensa.

Elävillä olennoilla, ihmisillä ja kenties joillakin muilla lajeilla, oli erikseen *spiritus*. Se sisälsi säilymiseen pyrkivän voiman. Se oli kuin evolutiivinen voima, vaikka modernista evoluution käsitteestä tällä maagikolla ei ollut käsitystä. Muulla olevalla tuo voima oli vain alemman muodon aisti tai tunto, latinaksi *sensus*. Se toimi samalla tavalla kuin *spiritus* mutta eri tasolla ja vähemmän jalostuneena. Kummatkin sisälsivät jonkin mahdollisuuden tulla joksikin tai olla jonakin. Kaiketi molemmat, *sensuskin*, sisälsivät myös kuolemattoisuuden, mutta asia jää tässä ratkaisematta eikä ole keskeinen.

Antropologit ovat ymmärtäneet animismilla jotakuinkin samaa kuin Tommaso Campanella ajatteli henkisydestä. Henkien voima ja se, että henkiä oli, oli myös olemista luova ja maailmaa muokkava tekijä samalla tavalla kuin edellä puhuttiin toimijuudesta. Henkisyys kaiken olemisen elementtinä tarkoittaa, että henkien voima ja oleminen vaikuttaa asioihin ja on osa kaiken keskinäisyyden vuorovaikutusta. Niin uskottiin.

Neljäs: rajojen tärkeys eli kuinka mennä kylään

Magiassa rajat syntyvät siitä, että maailmoja on useita ja erilaisia. Rajat ovat neljäs tärkeä seikka magiassa. Rajat henkien maailmojen ja ihmisen maailman välillä eivät olleet ehdottomia, vaan ne voitiin ylittää magian keinojen avulla. Joskus ihminen ylitti rajat vahingossa. Ihminen saattoi olla henkien kanssa tekemisissä, jos hallitsi oikeat menot. Riittien ja rituaalien keinoin maailmoja voitiin hallita tai niiden avulla mukauduttiin elämiseen vieraiden maailmojen kanssa. Maailma oli ikään kuin yksi, vaikka sillä oli monta piiriä kuin taivaan ulottuvuuksia. Joidenkin ihmisten, kuten shamaanien, on uskottu voineen kulkea ainakin joissakin niistä. Kaikki oli osa »luontoa», joka oli jotakin outoa kaikkeutta. Tuo luonto oli enemmän jotakin suuresti kosmista kuin modernin maailman ihmisen luonto. Modernissa kulttuurissa luonto on ihmisille eläimiä, puita ja metsää, eläimiä, kasveja, meriä ja järviä. Magian katsomuksissa luontoon kuuluivat kaikki voimat, kosmisetkin, ja se, mitä ihminen on ympärilleen luonut, kuten asuinsijat ja viljelykset.

Se, mikä henki oli hyvä ja mikä paha, ei ollut useinkaan selvää. Se saattoi riippua siitä, kuinka ihminen tuli toimeen henkien kanssa. Ihmisen oli kunnioitettava niitä ja niiden tilaa maailmassa. Se oli tasapainon säilyttämistä, mikä magiassa on tärkeä periaate. Maailmojen rajat pitivät sisällään erilaisia voimia. Karhunpeijaiset eivät olleet pelkästään eläimen tappaneiden miesten riehakasta retostelua ja isottelua. Rituaalin tärkein tehtävä oli palauttaa karhun sielu takaisin lajinsa emuun, eräänlaisen kantaluojan tai kantaäidin, luo. Se oli välttämätöntä, jotta tasapaino säilyi eikä luontoon koskettu väärällä tavalla. Yhtä tärkeää oli huomaavaisuus toista maailmaa kohtaan ihmisen omilla kotikonnuilla. Tontin haltijat piti lepyttää ennen kuin ruvettiin panemaan metsää sileäksi uuden rakennuksen tieltä.

Rajojen ylittäminen oli vaarallista, koska toisella puolen hallitsivat vieraat voimat eli toiset henget. Rajoja oli kunnioitettava ja rajat piti ylittää varovasti ja arvokkain menoin. Tästä syystä ihminen yhä pukeutuu kylään menessään hieman paremmin. Kylään pitää viedä myös tuliaisia. Vieraassa paikassa ollaan vieraiden henkien ehdoilla. Henget saattoivat loukkaantua ja tuoda harmia, jos niitä ei kunnioitettu.

Yhteydenpito henkiin selittää uhraamisen. Se on yksi tavallisimmista magian ja uskontojen rituaaleista. Henget olivat rajan toisella puolen, ja uhraamisella pidettiin yhteyttä henkiin ja ylläpidettiin sopua niiden kanssa. Magian menoilla uskottiin voitavan pakottaa henget yhteistyöhön.

Vainajien muistaminen nykyaikana on pohjimmiltaan uhraamista ja henkien palvontaa. Vainajien muistaminen on ihmiskulttuurin varhaisista ajoista saakka tunnettu ilmiö, ja muiston kunnioittamisen alkuperä on maagisissa katsomuksissa. Se on kaava, jonka mukaan vainajan sielu hyvästellään ja saatetaan toiseen maailmaan. Iki-vanha magian tapa toimii yhä, koska muiston viettäminen tuo hyvän oloa, keventää surua ja on tapa kunnioittaa elämää.

Viides: voima löytyy salaisuudesta

Magian eri maailmoissa tieto oli erilaista. Tämä näkökohta auttaa ymmärtämään uuden noitateorian perusteita ja sitä, miten teoriaa voitiin pitää totena. Magiassa oli tavallista, että toisenlaista tietoa haettiin salatusta maailmasta rajan takaa. Toden ja epätoden rajat häilyivät enemmän kuin mihin länsimaiset ihmiset sittemmin valistusajalta alkaen tottuivat. Näin on myös uskonnoissa. Maagisen tiedon hakemiseen tarvittiin erilaisia menoja, ja tiedon kriteerit eli se, miten tietoa perustellaan, ovat erilaisia. Tärkein ja suurin tieto magiassa on salaisuus, jota vain jotkut hallitsevat.

Salaisuuteen on vihkiydyttävä jollakin tavalla. Salaisuus on avattava. Salaisuuden paljastaminen on rajan ylittämistä. Kulttimenot ovat avaimia, jotka vievät toiseen todellisuuteen ja aukaisevat suljetun maailman. Suurimman salaisuuden tunsivat vain harvat ja valitut. Magian tieto ei ole sen demokraattisempaa kuin muutkaan tiedollisten hierarkioiden järjestelmät.

Ajatus salatusta tiedosta on magian viides yleinen piirre. Tieto toi voimaa ja arvovaltaa, jos yhteisö luotti tiedon kantajaan. Tiedosta kertoi noita, tietäjä tai pappi. Siitä saattoi kertoa myös joku muu ihminen, joka sai yllättävän ja poikkeavan kohtauksen tai ilmestyksen. Kohtaus voi olla osa sairautta ja se voi olla itsessään tieto siitä, että ihminen oli valittu tiedontuojan rooliin, kuten tietäjäksi tai shamaaniksi. Tietoa voivat hallita myös johtajat, kuten faaraot, jumalalliset kuninkaas, kuningattaret ja tsaarit. Perinteellisissä yhteisöissä päällikkö, joka hallitsee tietoa, on ollut tavallisesti useampia vanhempi.

Maagisissa uskomuksissa tietoa arvioidaan eri tavalla kuin tie-teissä. Silti jotkut magian piirissä tehdyt havainnot ovat aivan samoja kuin ne, joita nykyajan ihminen näkee ja kokee totena. Jokapäiväisiä asioita ihmiset havainnoivat suurin piirtein oikein ja samalla tavalla kuin ennen. Havainnot siitä, missä tie kulkee tai sataako vai ei, ovat yhteisiä niin magiaan ja uskontoon luottavien kuin tieteen parissa työskentelevien ihmisten kesken. Vaikka uskoisimme levitaatioon, kuljemme siltoja pitkin. Levitaatiota ei käytetä mihinkään

käytännön toimeen, kuten liikkumiseen tai pelastumiseen putoamiselta. Se on uskomusten mukainen kokemus, joskus kenties pelkkä valhe. Se ei ole tietoa.

Ihmisen jokapäiväiset, käytännölliset huomiot ovat usein luotettavia ja riittävän oikein. Jos ihminen olisi tehnyt jatkuvasti vääriä havaintoja siitä, mitä hänen ympärillään tapahtuu, lajimme viimeinenkin yksilö olisi jo kauan sitten joutunut petojen kitaan, pudonnut jyrkänteeltä tai hukkunut veteen. Magioita ja uskontoja ei koskaan olisi ehtinyt edes syntyä.

Se, mikä erottaa magian ja uskonnon tieteestä, on periaatteessa yksinkertainen asia. Asioiden yhteydet sekä syy- ja seuraussuhteet nähdään eri tavalla. Käytännölliset havainnot saavat uuden sisällön. Vain maagisissa uskomuksissa ja uskonnoissa selitykset koskevat esimerkiksi koko maailmankaikkeuden olemusta. Tieteessä ja jokapäiväisessä elämässä selitämme käytännöllisiä asioita. Käytännöllisyys rajaa tarkastelusta jotkut asiat pois ja jättää jotakin siltä erää avoimeksi. Maailmankaikkeuden syntyä koskevat kosmologian selitykset eivät koske 1900-luvun maailmansotia eivätkä psykologian teorialaueita selitä ilmaston lämpenemisen mekanismeja. Voimme toki ajatella, kuten monet ajattelevat, että fysiikka koskee pohjimmiltaan koko maailmanselitystä. Kuitenkin ihmisen aivojen ja tietoisuuden melkoinen itsenäisyys ja lavealta tuntuva riippumattomuus fysiikan laeista on näyttänyt kumoamattomalta. Tieteen teorioissa epäilyksiä sen suhteen on ollut, mikä tässä mainittakoon. Elämän jokapäiväisyyksiä epäilykset eivät varjosta.

Magian voimia selitetään usein voimakkain symbolisin merkityksin. Magiassa ympyrä ei ole voimaton, abstrakti geometrinen kuvio, vaan sillä voidaan esittää mitä tahansa, mitä ympyrän muotoon halutaan yhdistää. Ympyrällä voi olla oma voimansa. Ympyrä voi kuvata kiertokulkua, vaikka tavallisin ympyrän tulkinta magiassa lienee suljettu piiri ja raja. Symbolien mielivalentainen leikki kuvaa kaikkea magiaan liittyvää, kuten uskontojakin.

Magiassa ja uskonnoissa tulkinnat ovat usein niin mielivaltaisia, että niiden perusteita ei pystytä käytännöllisillä menetelmillä koet-

telemaan. Symbolisin merkityksin mikä tahansa asia, esine tai kuvio voidaan selittää miksi tahansa. Mikä tahansa seikka voi olla syy sille, että juuri tällä kertaa kävi näin eikä toisin. Tämä on luonnollistakin, koska – kuten edellä kerrottiin – myös magian omaan piiriin kuuluu toiseus eli ikään kuin itselleen vieraana oleminen. Oliolla ja ilmiöllä on aina käänteinen parinsa ja toinen voima.

Symbolit voivat kuvata mitä tahansa silloinkin, kun jokapäiväiset havainnot esimerkiksi kuun vaiheista, ukonilmasta, jonkun kuolemasta tai villieläinten tuomasta vaarasta ovat oikeita tai riittävän tarkkoja. Tiedon taitamisessa mielivaltaisuus ei kuitenkaan ole pelkkä haitta. Se saattaa olla uuden ajatuksen lähtökohta niin tieteessä ja taiteessa kuin muussa yhteiskunnallisessa toimessa.

Mielivaltaisuus teki magiasta äärimmäisen joustavan uskomusjärjestelmän. Sen piirissä voitiin esittää, todistaa ja uskoa mitä tahansa. Ero on suuri ja periaatteellinen, jos tätä verrataan tieteilijään ja insinööriin, jotka laskevat taivaankappaleiden kiertoratoja tai avaruusalusten lentoratoja vuosisatoja vanhojen Isaac Newtonin opetusten avulla. Ero on vieläkin suurempi, jos sitä vertaa sydän- ja aivokirurgiin. Tiede on ainutlaatuinen tiedonjärjestelmä vain siinä, että se ketju, jolla johtopäätöksiä koetellaan, eroaa ehdottomuudellaan kaikista muista keinoista hakea tietoa.

Tiede on silti aikaansa sidottua, siis historiallista. Sen keinot, muodot ja tulokset muuttuvat. Ero maagisiin katsomuksiin ja uskontoihin on tässä niin suuri kuin se vain voi olla: magian ja uskontojen suurissa kertomuksissa aika on jotakin sumeaa muinaisuutta tai tulevaakin. Se ei ole aikaa siinä merkityksessä, että se rajautuisi johonkin, olisi alkanut joskus tai edes päättyisi tuntemassamme ajanjuoksussa. Myyttien tapahtumilla ei ole rajamerkkejä, aikaa eikä tilaa. Myyteissä »silloin» tai »aikojen alussa» on tavoittamatonta silloinkin, kun siihen uskomusten mukaan jossakin kiertokulussa palataan tai kun myytti uudelleen toteutuu.

Kuudes: universaalius ja paikallisuus

Useat magiaan liitetyt uskomukset ovat kenties jo ihmisen historian varhaisemmilta ajoilta. Monet uskomukset tunnetaan ainakin parin vuosituhannen takaa. Sellaisia ovat muiden muassa jotkut noitasapattiuskomuksiin liittyneet kuvitelmat, joista tuonnempana kerrotaan. Monet magian piirteet tunnetaan eri aikakausilta ympäri maailmaa. Siitä huolimatta uskomuksiin liittyvät menot ja tykötarpeet sekä yksityiskohtaiset kuvaukset henkien olemuksesta voivat olla paikallisia ja moninaisia. On kenties mahdollista löytää yhtä eläintä, yhtä kuviota tai yhtä elettä, jolla olisi magiassa kaikissa kulttuureissa sama merkitys.

Vanhoja ja yleisiä uskomuksia kyllä on, kuten ajatus pahasta silmästä. Se tarkoittaa pahaa katsetta, joka voi vahingoittaa. Se on yksi tapa noitua. Yleinen käsitys on sekin, että ihmisen sisäisillä voimilla, »noituudella», voi vahingoittaa toista. Noitavainojen aikana sellaisesta kerrottiin paljon.

Perustavat uskomukset ovat samanlaisia, mutta omaan kulttuuriin, sukuun ja jokapäiväiseen elämään sidotut tavat ovat mittamattoman moninaisia. Noitumista voidaan yrittää monilla keinoilla. Apuna on käytetty niitä välineitä ja tarvikkeita, joita löydettiin omasta piiristä. Jos karhunkynsiä ei ole ollut käyttöön, on käytetty muita aineksia ja muiden eläinten kynsiä ja hampaita. Silti eksoottisia tarvekaluja on voitu ostaa kaukaa ja kalliilla, koska niitä on pidetty tehokkaina. Magian uskomukset ovat yhtä aikaa universaaleja ja silti paikkaan, omaan kulttuuriin ja aikaan sidottuja. Tämä on kuudes magian yleinen piirre. Kristinuskon toisenlainen, sillä kristinuskoon sisältyy universaalisuuden vaatimus, joka koskee kaikkia. Siksi kaikki on käännyttävä.

Seitsemäs: magia perustellaan historialla

Historiantutkijat voivat olla ylpeitä siitä, että ainakin jossakin asiassa historiatiedolla on todella tärkeä rooli. Näin on myyttisissä tarinoissa ja maagisissa uskomuksissa. Magian viisaus ja tavat perustellaan usein menneellä ja salaperäisellä historialla. Vanha aika nähdään

parempana ja aidompana kuin sitä seurannut aika, jota pidetään vääristyneenä. Lähtökohtana voi olla suuri tarina siitä, miten maailma syntyi. Myyttisissä uskomusjärjestelmissä selitetään kaiken alku ja maailman synty, joka tapahtui joskus tuntemattomana aikana. Näin on kristinuskossakin.

Kaiken alku merkitsi järjestyksen syntymistä. Tämän voi nähdä analogisesti samanlaisena piirteenä kuin mitä modernin fysiikan ja kosmologian teorioissa esitetään maailmankaikkeudesta. Universumillamme on alku, joskaan emme osaa oikein edes kysyä, mitä sitä ennen oli. Yhtä hämärää on se, mitä sen jälkeen voisi olla ja kuka sitä aikanaan edes selvittäisi. Erona magiaan on se, että nykyajan fysiikassa maailman kulku, aika, merkitsee entropian eli epäjärjestyksen kasvua. Ajalla on suunta. Jos fysiikan teoriat eivät muutu toista todistamaan, se merkitsee vääjäämätöntä loppua. Miten asiaa arvioitiin erilaisissa magian tarinoissa, on tietämätöntä. Eri voimat, kuten pahojen henkien tuomat sairaudet, uhkasivat maailmanjärjestystä. Sellaisesta selvittiin magialla, jonka keinoin palautettiin se aito ja myyttinen järjestys, joka kerran oli luotu. Magian uskomukset saattoivat selittää, miksi sairaus tai muu elämän epäjärjestykseksi koettu asia oli palautettava sinne, missä se oli luotu.

Se, että magian uskomusten voima perustellaan historialla, on seitsemäs maagisten katsomusten yleinen piirre. Magiassa tavat ja menot esitetään oman kulttuurin ikivanhoina tapoina. Ne voivat olla osa kulttuurista identiteettiä. Kun nykyaikainen okkultismi, esoteria ja salatieteet ovat luoneet uusia oppeja 1800-luvulta alkaen, niille keksittiin historia ja tarina. Historia selittää kultin alkuperän ja vahvistaa kultin todeksi. Se, että selitys on lähes aina tuulesta temmattu ja on uskottava vain niiden samanmielisten joukossa, jotka haluavat semmoista uskoa, on sivuseikka.

Hänen teoksensa 12-osainen kolmas osa

Magian seitsemän piirrettä kuvaavat yhtä hyvin suuria uskontoja. Uskonto on yleiskäsite monenlaisille katsomuksille, eikä historias- sa ole mitään yhdenlaista uskontoa. Se, mitä on uskonto, on selvää vain niille, jotka katsovat johonkin uskontoon uskovansa. Magiaa ja uskontoa on tavattu pitää eri asioina. 1900-luvun alussa tuli tavak- si selittää, että magia oli oikean uskonnon varhaisvaihe. Sen, mitä on kehittynyt uskonto, tutkijat ymmärsivät kristinuskoksi. Pääosa uskontojen tutkijoista on ollut kristittyjä ja, kyllä, he ovat olleet myös valkoihoisia sekä keskiluokkaisia tai yläluokkaisia miehiä.

Magian ja uskonnon erottelun sementoi kuuluisa kulttuurintutki- ja ja klassisten kielten tuntija James George Frazer, joka oli syntynyt Glasgow'ssa Skotlannissa ja vaikutti englantilaisessa Cambridgen yliopistossa ja jonkin aikaa myös Liverpoolin yliopistossa. Hän kir- joitti monumentaalisen teossarjan *The Golden Bough*, »kultainen oksa». Ensimmäinen osa tästä teossarjasta ilmestyi vuonna 1890. Se tuli kaksiosaisena. Toinen osa ilmestyi kolmiosaisena vuosikymmen myöhemmin. Kolmas osa valmistui yhtenä maailmansodan vuonna, 1915, ja siinä oli kaikkiaan kaksitoista osaa. Sittemmin vielä vuonna 1936 ilmestyi teossarjan osa, jonka tekijä nimitti täydennysosaksi. Jos pääpiirteet Frazerin ajattelusta riittävät, kirjoja ei tarvitse lukea kannesta kanteen. Frazerin työtä on esitelty erilaisissa kokoavissa katsauksissa.

Frazer itsekin tuotti yhden lyhyehkön teoksen tuloksistaan. Luultavasti sen kokosi hänen vaimonsa, Elisabeth Lilly Frazer. Lilly Frazer oli Ranskassa syntynyt kirjailija ja kääntäjä, joka historian lähteissä tunnetaan myös ensimmäisen aviomiehensä sukunimellä Grove. Syntyjään hän oli Elisabeth Johanna de Boys Adelsdorfer. Hän syntyi nykyisen Ranskan Alsacessa. Tekijäkortistot, joita pitää esimerkiksi Cambridgen yliopiston Trinity College – se sama, jossa Isaac Newton työskenteli – eivät tunne Lilly Frazerin äitiä. Hänes- tä ei löydy edes hiukan kohtuullisuutta suuremmalla vaivalla tietoa muualtakaan. Lilly Frazerin isä oli ranskalainen kauppias, ja hänen

ensimmäinen aviomiehensä oli kapteeni Ison-Britannian kauppalaivaston aluksella.

James Frazerin maineen loi suurin osin Lilly Frazer, joka osasi markkinoida ja hoitaa käytännön asioita ja toimi kuin miehensä toimiston toimitusjohtaja. Omana toimensaan hän opetti ranskaa yksityiskoulussa Cambridgen kaupungissa. James George Frazer ja Lilly Frazer kuolivat vuorokauden sisällä, James ensin, toukokuun alussa 1941.

Suurin osa James Frazerin teossarjan sivuista on tämänkin kirjoittajalta lukematta. Pääosin kirjat on tutkittu niin sanotusti valistuneesti silmäillen, hyppien tarinasta, luvusta ja kirjastakin toiseen. Frazerin ajattelu ja kirjoittaminen oli paikoin kuin ilotulitusta, runsaasta ja yksityiskohtia täynnään. Hänen kirjoittamistaan ei näytä ohjanneen mikään yhtenäinen ajatus. Maailmankuva, joka tarinoissa elää, ei välttämättä hahmotu, eivätkä magia sen enempää kuin uskontokaan selity yksittäisillä tarinoilla. Kokoavat esitykset hänen näkemyksistään, joita tässä on käytetty tulkinnan apuna, painottavat eri seikkoja ja tutkimusvaiheen eriaikaisia tuloksia.

Niin suuri tutkija kuin Frazer olikin, hän ei juuri matkustellut. Sellainen ei nykyään kävisi päinsä akateemiselta tutkijalta. Mutta matkustelu on työlästä, kallista ja vie paljon aikaa. Se voi olla perin tuottamatonta. Frazerin lähteenä olivat ensisijaisesti klassisesta kirjallisuudesta löytyvät tarinat sekä myytit ja kertomukset vanhoista uskomuksista. Maailmankirjallisuuden vanhimman perinteen klassikot hän tunsu hyvin. Lisäksi hän keräsi ja kyseli tietoja Ison-Britannian alusmaissa työskennelleiltä virkamiehiltä, diplomaateilta ja lähetyssaarnaajilta.

Ajatus magian ja uskonnon vastakkainasettelusta ei ollut hänen. Hän vain teki sen kuuluisaksi. Frazer nojasi erään siirtomaavirkamiehen, Alfred Lyallin, ja yhden professorin, Frank Jevonsin, kirjoittamiin teoksiin. Ne ilmestyivät 1800-luvun lopulla. Lyall oli Ison-Britannian siirtomaavallan virkamies Intiassa. Hän asetti vastakkain »sivilisoidun uskonnon» (*religion of civilization*) ja intialaisten noituuden. Jevonsin näkemys oli samankaltainen. Jevons oli